

Religia i Kościół, mity i mistyka jako motywy wybranych dzieł prozatorskich literatury polskiej i (wschodnio)niemieckiej

W wielu polskich i (wschodnio)niemieckich powieściach ostatnich dziesięciu do dwudziestu lat, szczególnie tych nawiązujących do konwencji autobiograficznych, tematy związane z religią i duchowością zajmują dość istotne miejsce. W tym wstępnym rozpoznaniu tematu autorka wskazuje na kilka wariantów przywoływania tematów religijnych czy duchowych w literaturze obu krajów (z naciskiem na literaturę polską), zwracając uwagę na to, w jaki sposób służą one rozrachunkowi z przeszłością indywidualną i zbiorową, pracy tożsamościowej i kreacjom autobiograficznym. Okazuje się, że w większości analizowanych dzieł literatura zdecydowanie, a w niektórych przypadkach nad wyraz radykalnie, przekracza granice tradycyjnych wyznań czy poddaje je krytyce, nie odchodząc jednak całkowicie od tematów związanych z religią, poszukując alternatywnych form duchowości. Autorka udaje się dokonać następującej (tymczasowej) klasyfikacji sposobów podejścia do tematów „Kościół”, „religia”, „mystyka” i „duchowość” w analizowanych dziełach: odniesienie do mistyki natury i mitów różnych kultur, przykłady: *Die Zeit des abnehmenden Lichts* Eugena Ruge, *Dom dzienny, dom nocny* Olgi Tokarczuk; krytyka instytucji kościelnych i ich przedstawicieli, Kościół jako instancja traumatyzująca, przykłady: *Zamęt* Krzysztofa Niewrzędy, *Gnój* Wojciecha Kuczoka i jego wersja filmowa *Pręgi*, *Ab jetzt ist Ruhe* Marion Brasch; krytyka rozchwianej, patchworkowej duchowości New Age, ale i zainteresowanie nią, przykłady: *In Zeiten des abnehmenden Lichts* Eugena Ruge, *Zamęt* Krzysztofa Niewrzędy; nostalgiczne lub ironiczne przedstawienie „ludowej” religijności własnych przodków, przykłady: *Die Zeit des abnehmenden Lichts* Eugena Ruge, proza Janusza Rudnickiego i Wojciecha Stamma; sztuka jako religia, przykład: *Hartbraek Hotel* Leszka Oświęcimskiego; autokreacja protagonisty jako zbawiciela w nawiązaniu do archetypu „dziecka boskiego”, przykłady: *Klub Kiełboludów* i *Hartbraek Hotel* Leszka Oświęcimskiego, *Wolność pachnie wanilią* Dariusza Muszera. Najwięcej uwagi autorka poświęca dwu pierwszym kategoriom tego podziału.

²⁸ Zu den interkulturellen Unterschieden und Anknüpfungspunkten siehe auch die Beiträge von Winfried Lipscher in diesem Band.

Analiza kilku powieści polskich i dwóch (wschodnio)niemieckich wykazuje tendencję narratorów i bohaterów do odwrotu od zinstytucjonalizowanych form kultu oraz do krytycznego podejścia zarówno do Kościołów i ich przedstawicieli, jak i (zwłaszcza w literaturze polskiej) do mentalności opartej na tzw. katolicyzmie ludowym, zastygłym w puste rytuały i formułki, zakłamanym czy despotycznym, pozbawionym autentycznej siły i energii zmieniającej świat. Z drugiej strony mentalność taka jest opisywana z ironicznie zabarwioną nostalgią, zwłaszcza w powieściach emigrantów polskich w Niemczech. Najradykałniejszym krytykiem Kościoła katolickiego okazuje się Krzysztof Niewrzęda, autorka artykułu jednak zwraca uwagę na fakt, że ma on ważnych poprzedników (Bożena Keff, Izabela Filipiak). W większości analizowanych powieści dochodzi do głosu poczucie zagubienia pośród ogromnej oferty nieprzekonujących paradygmatów światopoglądowych i duchowych oraz tęsknota za duchowością alternatywną, jaką oferują np. mity i tradycje mistyczne różnych kultur, w szczególności te matriarchalne, oparte na wartościach uważanych w naszej kulturze za kobiece. Najwyraźniej widać to w powieściach Ruge i Tokarczuk. Nie oznacza to jednak, że mamy do czynienia z afirmacją religijności typu New Age, ona także w wielu przypadkach staje się przedmiotem drwin (np. u Niewrzędy czy Ruge.) W świecie kryzysu wielkich religii bohaterowie analizowanych powieści szukają zbawienia gdzie indziej, na przykład w sztuce podnoszonej do statusu religii, czy wcieleniach archetypicznego „dziecka boskiego” (Oświęcimski, Muszer). Ze zrozumiałych względów temat religii i duchowości dużo wyraźniej i radykalniej podejmuje proza polska niż niemiecka, choćby dlatego, że autorzy i bohaterowie w swych biografiami częściej i dotkliwiej stykają się z tą problematyką (w aspekcie pozytywnym i negatywnym). Temat jest więc nacechowany emocjami, podczas gdy np. w powieści Brasch wykorzenie duchowe nie jest dramatem, narratorka-bohaterka spokojnie je akceptuje. Aby jednak dojść do wniosków ogólniejszych należałoby przanalizować większe spektrum tekstów literackich, co autorka uważa za niezwykle interesujące zadanie naukowe i do czego pragnie zainspirować. Dalsze badania przedstawionych tu zjawisk mogłyby przynieść szereg interesujących rozpoznań na temat aktualnych różnic i podobieństw między społeczeństwem polskim a niemieckim. Podejście do duchowości i religii jest bowiem ważnym elementem szeroko rozumianej kultury.